

Sällsynt trädgårdstroll

Det prasslar i landets lövhögar, när igelkottarna börjar sträcka på sig efter vinterdvalan. Men många gamla högar och hålor står tomma. Igelkottarna har flyttat till villakvarteren. Och inte ens där verkar de gå helt säkra.

Igelkottar finns ju överallt. Tänkte jag och min sambo när vi skulle försöka se alla Sveriges däggdjur 2010 (Sveriges natur nr 1-2011). I början av året gjorde vi en lista över alla arter, och igelkotten hamnade i gruppen ”svårt att inte se” tillsammans med ekorre, hare och rådjur. Men våren gick, och sommaren. Vår lövhög på tomten låg stilla och obebodd. Framåt slutet av augusti började vi bli oroliga. När vi rannsokade oss själva hade vi faktiskt inte sett någon igelkott på flera år. Samma sak sa grannarna. Vi gav oss ut på skymningsvandringar, gata upp och gata ner i olika villakvarter. Till sist hördes ett sniffande och harklande under en häck i Hässelby, utanför Stockholm. Vi kunde andas ut. Men frågan dröjde sig kvar: vart har igelkottarna tagit vägen?

För att få träffa några ordentligt åker jag till min närmaste igelkottsrehabilitering, Kottecentralen i Lilla Edet. Där tar Sofie Jonasson hand om ett hundratal kottar varje sommar. Många av dem har blivit påkörda av bilar och gräsklippare, eller är så har deras mammor blivit påkörda. Allihop ryms i en liten röd gäststuga, där luften är frän att andas.

- Igelkottsbaus luktar inte så gott, det är lika bra att säga direkt så att du inte kräks, säger Sofie Jonasson när vi kliver över tröskeln.

Fast det är ändå en västanfläkt mot hur det luktar här på sommaren. Nu faller löven och bara fyra kottar bor kvar. Resten har fått åka tillbaka till platserna där de hittades, för att övervintra. De fyra kvarblivna är för sjuka eller små för att klara en vinter utomhus. Igelkottar måste väga mer än 600 gram på hösten, annars dör de under sömnen, berättar Sofie.

Hon tar på sig en skinnvante och lyfter upp en av dem. Så länge kottarna inte är arga går det bra att klappa dem. Taggarna är som tjocka hårstrån, och styvnar bara om de rullar ihop sig. Nyfödda igelkottar är alldeles mjuka, eftersom de inte kan rulla ihop sig förrän de är några veckor gamla, förklarar Sofie. På en hylla ligger små elektriska värmedynor till kottebebisar.

- Om de är riktigt små så har jag dem i en utochinvänd minkmössa.

Förutom värme behöver små igelkottar mat dygnet runt, och massage för att hålla magen igång. När igelkottsmamman inte finns blir det Sofie som får massera de små magarna, och låtsas att hon slickar dem i rumpen med en bit fuktig bomull. Hon kan aldrig ta semester, inte på sommaren i alla fall. Men hon sköter ruljansen helt ideellt sedan fem år, parallellt med heltidsjobb på en fågelrehabilitering i Kungälv. Lönen är att se kottarna rulta iväg i det fria. Men det är inte alltid de visar så stor tacksamhet. Sofie berättar om när hon blev biten i pekfingret av en igelkott som sedan rullade ihop sig. I ihoprullad form är de nästan omöjliga att öppna, och fingret satt fast i den lilla munnen, djupt därinne.

- Det var bara att stålsätta sig, ta ett djupt andetag och vänta. Efter kanske en minut släppte den taget.

Även rävar och hundar¹ har svårt att bända upp en frisk ihoprullad igelkott. Grävlingar klarar det däremot, och det gör dem till igelkottarnas värsta fiender. De är ett av skälen till att igelkottarna har flytt in till städer och villaförorter, där grävlingarna inte trivs.

2010, samma år som jag var ute och vandrade längs villagatorna, gjorde tio kommuner i Bohuslän, Dalsland och Västergötland en igelkottsinventering. Den tydde på att igelkotten nästan har försvunnit från landsbygden, vilket många redan hade anat. Mer förvånande var att de var i stort sett borta även från de mindre samhällena (där jag vandrade omkring i mitt hopplösa letande). 87 procent av de rapporterade igelkottarna fanns i städerna; Trollhättan, Uddevalla, Vänersborg och Åmål.

Mattias Olsson på företaget Enviropanning har ansvarat för inventeringen. Han vet inte vad förändringen beror på, men han har sammanställt den forskning som finns, och funderat en hel del.

- Den största faktorn är nog landskapets förändring. Igelkottar är beroende av kort gräs och buskar. När betesmarkerna har vuxit igen så hittar de sitt snaggade gräs i städernas utkanter. En annan orsak skulle kunna vara att bekämpningsmedel har fått sniglar, maskar och insekter att minska, så att igelkottarna har mindre att äta, tror Mattias Olsson. I villaområden används förmodligen mindre gifter.

2010 undersökte också biologen Maria Krange vad som har hänt i Tanum, Munkedal och Strömstad. Hon använde en undersökning från 1993, där människor hade svarat på när de senast såg en igelkott.

- Jag ringde upp samma människor igen, och frågade igen hur länge sedan det var sedan de såg någon. Det vanligaste svaret var att det var väldigt länge sen. Så länge att de hade svårt att uppskatta.

1993 hade folk sett en igelkott för 6,8 år sedan, i genomsnitt. 2010 var det i snitt 15 år sedan de hade sett någon. Många hade alltså inte sett någon igelkott sedan den första undersökningen.

I övriga landet är inga inventeringar gjorda, ”men på Gotland är det i alla fall gott om dem”, säger flera som jag pratar med. Om igelkottarna skulle välja sitt Mekka, att be fem gånger om dagen mot, så vore det nog Gotland. Där är vintrarna milda och grävlingarna lyser med sin frånvaro. Igelkotten har funnits på ön åtminstone sedan stenåldern, och är ett älskat landskapsdjur. Där lever de la dolce vita, eller? Gotlands länsstyrelse hänvisar till Olle Franzén i Follingsbo. Han har följt de gotländska igelkottarna hela livet, och 2003 började han föda upp igelkottar för att plantera ut.

¹ Hundar lyckas sällan bända upp ihoprullade igelkottar, men om de har långa huggtänder så kan de lyckas bita dem trots taggarna. Många hundbitna igelkottar kommer in till Kottecentralen.

- Folk ringer till mi och frågar varför di int ser dem längre, säger Olle Franzén.

Själv undrar han också. Fortfarande för tio år sedan såg han ofta överkörda igelkottar längs vägarna men numera är det sällsynt.

- Det är ju int så att dem har gått i trafikskole, naj det handlar ju om att di har blivit färre.

Han känner många som har bott på samma gård i 60 år och alltid haft igelkottar, fram tills ganska nyligen.

På flera håll i resten av Europa minskar igelkottarna. Forskare i Tyskland, Nederländerna och Storbritanien försöker ta reda på vad som händer. De nederländska igelkottarna har blivit 40 procent färre mellan 1994 och 2009. De brittiska har minskat med 16 procent mellan 1975 och 2005. Och med 38 procent i London med omnejd, under samma tid. Minskningen i Storbritanien är mest noggrant utredd, av zoologen Anouschka Hof. Hon skrev sin avhandling om igelkottarnas försvinnande.

- På landet handlar det framför allt om att landskapet har blivit mer storskaligt, förklarar hon.

Om man översätter igelkottens engelska namn hedgehog så blir det häcksvin. När de småplottriga åkrarna och betesmarkerna försvinner så försvinner också häckar och små buskage där igelkottarna kan söka skydd mot grävlingar.

- Igelkottar och grävlingar har samexisterat i tusentals år, men det bygger på att igelkotten har gott om platser att gömma sig på, säger Anouschka Hof.

Men varför minskar de i så fall kring London, där det inte finns så många grävlingar?

- Det har helt andra orsaker. Först och främst har trädgårdarna blivit mindre och mer prydliga. Igelkottar gillar stökiga trädgårdar, med kvarblivna högar och buskar där de kan rota omkring ostört efter mask och sniglar.

Dessutom har många människor satt upp staket ända ner till marken, som hindrar igelkottarna att röra sig mellan trädgårdar. När det också blir mer grus och asfalt i trädgårdarna får igelkottarna mindre och mindre yta att leva på.

De svenska igelkottarnas situation är kanske inte exakt densamma. Men precis som i Storbritanien har de varit så vanliga att det är svårt att märka om de minskar.

Igelkotten är fortfarande ganska vanlig och därför platsar den inte på svenska rödlistan. På 1996 års rödlista fanns den med, men år 2000 var den borta. Vad hände däremellan?

- 1996 gjorde vi bedömningen att jordbrukslandskapet hade förändrats väldigt mycket. Igelkottarna har svårt att ta sig fram i hög vegetation, och många betesmarker försvann i perioden innan där. Sen hittade de en ny tillflykt i villaträdgårdarna, säger Sven G Nilsson, som sitter i Artdatabankens expertgrupp för ryggradsdjur.

Han förklarar att en art måste minska väldigt snabbt eller vara mycket ovanlig för att bli rödlistad.

När en art väl har minskat och ligger kvar på en ganska låg nivå så kan man inte rödlista den längre.

Men kan ni vara säkra på att igelkottarna inte minskar snabbt fortfarande? Håller någon koll på hur många det finns?

- Över huvud taget har vi dålig kunskap om däggdjuren, utom de arter som jagas. Expertkommittén har gjort sitt bästa, men de har inte så mycket att utgå ifrån, så bedömningen är osäker, enligt Sven G Nilsson.

- Det finns inga pengar för att göra inventeringar. Vi har egentligen ingen kunskap om hur mängden igelkottar ser ut. Det är möjligt att de hamnar i nästa rödlista om det kommer fram undersökningar som visar att det går neråt.

De vilda igelkottarna kring Sofie Jonassons gård i Lilla Edet är borta sedan 20 år. Bara konvalescenterna på Kottecentralen finns kvar. Många ringer till Sofie och vill köpa igelkottar. Folk som har haft igelkottar förr och saknar sina vilda husdjur.

- Men jag kan ju inte sälja dem. Och om jag kunde så skulle det nog inte fungera, för det finns ju en anledning till att de försvinner från en plats.

Däremot ska hon använda sin igelkottskänedom för att hjälpa Nordens Ark. Det är djurparken för hotade arter, känd för uppfödning av till exempel grönfläckig padda, vitryggig hackspett och pilgrimsfalk. Nu planerar de att börja föda upp igelkottar.

Faktaruta:

Urdjur i människans spår

Igelkottar har existerat i omkring 15 miljoner år, och tillhör våra äldsta däggdjur. Den svenska arten heter europeisk igelkott, och har funnits i 1-2 miljoner år. Den koloniserade Sverige efter senaste istiden för omkring 6000 år sedan. Eftersom igelkotten behöver öppna marker har de följt människan sedan mycket lång tid tillbaka. Kanske hade den sin plats i forna tiders europeiska slättlandskap, som formades av stora, vilda betesdjur som vicent och uroxe.

Igelkottar går i vinterdvala från oktober till april i mellansverige. Något längre i norr och något kortare i söder. En tredjedel dör varje vinter och de som överlever har gått ner ungefär en fjärdedel av sin kroppsvikt när de vaknar.[AF1]